

"Падзвіжніцкая праца ў галіне роднай мовы" - так называецца рэцэнзія супрацоўніка Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Беларускай акадэміі навук М. Крыўко на "Вялікі слоўнік беларускай мовы" Ф. Піскунова. Але калі чытач чакае ўзважанага аб'ектыўнага разгляду запраўды старанніцкай працы, ён будзе расчараваны. Міжволі ўспамінаецца старажытная эпіграма на езуітаў, калі чытаеш Крыўкову рэцэнзію:

*Mel in ore, verba lactis,
Fel in corde, fraus in factis!*

Відаць, узнісшы загалоўка мусіў кампенсаваць падступны змест допісу. Бываюць рэцэнзіі ўхвальныя, нават ліслівыя, дзе не сустранеш ані заўваг, ані парад аўтарам. Але не часта трапляецца такое, каб рэцэнзент зусім не бачыў дадатнага, а толькі адмоўнага. Дый адмоўнае найчасцей высмактанае з пальца. Затое вельмі ж ланкініны рэцэнзент на добрыя словы: некалькі нейтральных абзацаў дзеля азнамлення чытача з выданнем, спісаных з выдавецкай анатацыі на пачатку, і пара няшчырных узніслых слоў у канцы: "Падзвіжніцтва Ф. А. Піскунова заслугуе самай высокай ацэнкі". А ў прамежку - ледзь не кожны абзац з выкрывальніцка-абвінаваўчым зчынам:

"Такім чынам, у рэстры Слоўніка Ф. А. Піскунова адсутнічаюць словы..."

"Назіраецца ў Слоўніку Ф. А. Піскунова адсутнасць некаторых слоў..."

"Непаслядоўна, няпоўна пададзены ў Слоўніку..."

"Заўважаецца непаўната падачы матэрыялу..."

"Не знайшлося месца ў "Вялікім слоўніку беларускай мовы" Ф. А. Піскунова..."

"Адсутнічаюць у Слоўніку Ф. А. Піскунова і цэлы шэраг..."

Не пашкадаваў М. Крыўко свайго часу і газетнай плошчы, каб педантычна, да дробязі пералічыць усё тое, чаго, на яго думку, бракуе ў слоўніку. Ведама, кожны сур'ёзны аўтар толькі ўдзячны рэцэнзенту, калі той знойдзе якую абмылу і пакажа на яе. Аднак пры ўмове, што тая абмыла запраўды абмыла. А калі заўвагі надуманыя, прыцягненыя за вушы, то такая рэцэнзія называецца неаб'ектыўнай, тэндэнцыйнай, замоўленай.

Што ж маем у Крыўковай? Чым больш заглыбляешся ў яе чытанне, тым больш умацоўваешся ў думцы, што рэцэнзент палемізуе з нейкай уяўнай персонай, якая нібыта сцвярджае, што ў слоўніку ёсць УСЕ словы беларускай мовы. Не называючы імёнаў, М. Крыўко імкнецца навесці чытача газеты на думку, што менавіта аўтар і ёсць тая персона, бо назваў свой твор "Вялікі слоўнік беларускай мовы". Адсюль задзірлівы

Лыжка мёду і бочка дзёгцю

Зноў пра "Вялікі слоўнік беларускай мовы" Ф. Піскунова

пачатак уласна рэцэнзійнай часткі.

"На першы погляд здаецца, што Слоўнік Ф. А. Піскунова, такі вялікі сваім аб'ёмам... з'яўляецца амаль ідэальным, асабліва адносна паўнаты падачы лексічнага багацця беларускай нацыянальнай мовы. Але гэта не зусім так".

І далей, рэкламуючы пры нагодзе яшчэ няствораны "вялікі (тамоў на 15) акадэмічны слоўнік тлумачальнага тыпу", выкладае спіс ажно з 548 аддзяслёных назоўнікаў на *-ня*. Маўляў, Ф. Піскуноў падаў гэты клас слоў "несістэмна і далёка няпоўна", а мне - рэцэнзенту - відаць маштабы тых прагалаў.

Няшчыра М. Крыўко паставіўся да чытачоў "Нашага слова", бо перш-наперш замоўчаў істотны факт: не ў акадэмічнай картатэцы, не ў ранейшых лексікаграфічных выданнях ці ўласных занатоўках знайшоў ён гэтыя словы, а збоўшага ўтварыў з сваёй галавы, метадычна замяняючы *-ць (-ца)* на *-ня* ў дзеясловах, пададзеных ужо ў слоўніку Ф. Піскунова. Пад тое зрабіў 12 паўтараў і нават залічыў у спіс недасталых якраз аказаныя ў рэстры словы: *апалоскванне, вымарожванне, выхватаванне, завалодаванне, зьяванне, намыльванне, тахканне, уладжванне*. Усякі паспаліты карыстальнік можа сам пры патрэбе ўтварыць кожнае слова з рэцэнзентавага спісу, бо працэсавыя назоўнікі на *-ня* ўтвараюцца практычна ад усіх дзеясловаў з выняткам асобных класаў. От толькі ці ўтвараюцца - пытанне: большыно з прыточаных рэцэнзентам слоў можна залічыць да крайняе рэдка ўжываных, калі не надуманых.

Другое, утоіў рэцэнзент ад чытачоў, большыня якіх нат не трымала слоўніка Ф. Піскунова ў руках - вельмі ж малым накладам ён выйшаў, - канцэптуальную лінію аўтара, выказаную ў прадмове:

"Асабліва варта засяродзіць увагу карыстальніка на тым, што рэстр слоўніка, якім бы вялікім ён ні быў [выдзяленне тут і далей нашое - Ю. Пацюпа, К. Пучынская], не падстава для недапушчэння ў літаратурнае ўжыванне як новых слоў-рэаліяў, аўтарскіх наватвораў, так і колішніх рэгіяналізмаў (дыялектызмаў), асабліва тых, што маюць празрысты сэнс і ўласцівая беларускай мове словаўтваральныя мадэлі. Словатворчасць носыбітаў беларускай мовы, ад майстроў прыгожага пісьменства да пачаткоўцаў, - гэта рухавік яе

развіцця, прынцып жа "няма ў слоўніку - абдыземся іншым" - першы крок да закасацця і заняпаду".

Рэцэнзія і кніга ў навуковым свеце непадзельныя: адна без другой не абходзіцца. Абсягамі яны, ведама ж, несумерныя, але канцэптуальна могуць ходзіць міжсобку. Менавіта ў рэцэнзіі могуць сутыкнуцца дзве альтэрнатыўныя метадалогіі, на якія потым час ад часу спасылаюцца. І тут нам асабліва цікава разгледзець, якую ж метадалогію лексікаграфіі проціпастаўляе вядучы навуковы супрацоўнік Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі "варагу" Ф. Піскунова, хіміку паводле адукацыі.

Пазіцыя Ф. Піскунова тлумачыцца ў прадмове Кансультацыйнай рады слоўніка, у якую, дарэчы, увайшлі знаўцы майстры прыгожага пісьменства і навукоўцы.

"Прынцыповае адрозненне новага слоўніка ад папярэдніх у тым, што ён грунтуецца на апрацаванні непарунальна большага аб'ёму беларускамоўных тэкстаў (больш за 70 млн ужыванняў) і адлюстроўвае рэальны стан сучаснай беларускай мовы, сістэматызуючы ўнікальны лексічны матэрыял".

Метадалогія ж рэцэнзента дапускае амаль неабмежаванае дабудованне словаўтваральных гнёздаў лексэмамі, мажлівымі на думку ўкладальніка. Гэтая наша выснова пацвярджаецца аналізам зместу "Тлумачальнага слоўніка літаратурнай беларускай мовы" (ТСЛБМ), дзе рэцэнзент быў адным з двух рэдактараў. Вось некаторыя прыклады такой "словатворчасці": *абстановачны* (ад *абстаноўка*), *ардынарачны* (ад *ардынарац*), *аўтапілоцкі* (ад *аўтапілот* - [прыстасаванне]), *бегемотны*, *віраваначны*, *вудзільневы*, *гародчыкавы* (ад *гародчык*), *дрожажны* (ад *дрожажкі*), *жаўраначны* (ад *жаўранак*), *касманаўтычны* (ад *касманаўтыка*), *лаечны* (ад *лайка*), *красачны* (ад *краска* [кветка]), *факельшычыцкі* (ад *факельшычык*), *экспаненцкі* (ад *экспанента*) - і яшчэ пад тысячу падобных сумнеўнай вартасці нават недарэчных адназоўнікавых прыметнікаў, утвараных пад пільным вокам сурдактара М. Крыўко ў слоўніку аб'ёмам каля 47 тыс. рэстравых артыкулаў. Найбліжэйшым часам мы выкладзем поўны спіс гэтых "дасягненняў" у сепце, каб запабегнуць трапленню падобных слоў у будучыя лексікаграфічныя выданні без годных прыкладаў іх ужывання.

І далей у рэчышчы апісанай метадалогіі рэцэнзент працягвае зацятае "выкрывальніцтва", беручыся то за на дзееспрыметнікі, то за аддзяслёныя назоўнікі і іншыя лексічныя рады: "Ёсць слова *раззлаваць* і няма ў рэстры лексем *раззлаўваць*, *раззлаўванне*", - піша М. Крыўко. Дзе, спытаемся, у якім тэксце, у чый гаворцы сустраліся рэцэнзенту такія словы? А калі што і трапіла, то колькі знайшлося прыкладаў?

Не пакінуты без увагі ("тое ёсць, а таго няма") і невялікі дадатак з геаграфічнымі назвамі свету, аснову якога склалі словы з "Слоўніка беларускай мовы", выдання 1987 г.: "Не знайшлося месца ў "Вялікім слоўніку беларускай мовы" Ф. А. Піскунова слову *Нахічэван*". Ці ўяўляе рэцэнзент, што прэцэзія "непаўната падачы матэрыялу" ў дадатку "Геаграфічныя назвы свету" не заўсёды дарэчная нават у адносінах да буйнамаштабных геаграфічных атласаў?

Перайшоўшы ад сістэмнага агляду рэстру да "стральбы па асобных мішнях", рэцэнзент у абвінаваўчым запале месцам страчвае пільнасць і дапускае безапеляцыйныя, але неўгрунтаваныя сцверджанні.

"Слова *святлоправод* у рэстры памылкова пададзена ў форме *святлаправод*".

Мусім не пагадзіцца з М. Крыўко і спашлемся на найноўшы акадэмічны "Слоўнік беларускай мовы" (СБМ-2012), дзе знойдзем: *святлаправод* побач з *мікраправод*, *электраправод*. Ясна, што ўва ўсіх гэтых словах другая частка значыць "дрот", а не "труба", як у *нафтаправод*. Наша бхда, што нават частку тэрміналогіі не збеларусізаваці. Ці ж не вынік гэта манапольнага шмагавога кіравання моўнымі працэсамі ўстановай, дзе дэсць рэцэнзент. Вось яшчэ адно "выкрышце":

"Ад геаграфічнай назвы *Друя* (мястэчка ў Браслаўскім раёне) утвараецца прыметнік *друйскі*. У Слоўніку ж Ф. А. Піскунова бачым: *друеўскі*".

Друеўскі сельскі савет - гэта афіцыйная назва адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкі, утварэнне ж *друйскі* ў слоўніку таксама падаецца. Далей чытаем: "Пададзена ў рэстры *ляпенне*, а патрэбна *ляпленне*".

Маюць правы на жыццё абодва словы, але *ляпенне* ёсць у тэксце. Наагул жа ўтварэнне аддзяслёных назоўнікаў на *-ня* без эпентэтычнага "л" не навіна і ведамае яшчэ з

Юры Пацюпа,
Крысціна Пучынская

старабеларускай мовы: *бавенне* і *баўленне*, *вабенне* і *вабленне*, *збавенне* і *збаўленне*, але *скрыпенне* (не *скрыпленне*), *даўбенне* (гл. СБМ-12). Але ж вернемся зноў да рэцэнзіі: "Так, у Слоўніку ўключана слова *абдзьмуханне*, а патрэбны толькі словы *абдзьмухванне* і *абдзіманне*".

А чаму нельга і *абдзьмухванне*, і *абдзіманне*, і *абдзьмухванне* (усе яны ёсць у слоўніку Піскунова)? Калі М. Крыўко так дбае пра дзеясназоўнікі, то ён мусіў бы ведаць, што пры іх утварэнні зазвычай захоўваецца трыманне. Гэта пацвярджаецца пісьмовымі тэкстамі, а асабліва шырока аказана ў народнай мове. Трывальныя пары ў дзеясназоўніках *абвапнаванне* і *абвапноўванне*, *абрабаванне* і *абрабоўванне* трэба не забараняць, арыентуючыся на рускую мову, а надварот, пашыраць, тлумачыць тым, хто незнаёмы з асаблівасцямі народнай мовы. Што ж... чытаем заўвагі далей...: "Пададзена ў Слоўніку слова *адскрабаны* замест *правільнага адскрэбены* (апошняе ёсць у рэстры)".

Ёсць не толькі дзеяслоў *скрэбіць*, але і дзеяслоў *скрабаць*, дык чаму нельга *адскрабаны*. Апошняе, дарэчы, пададзена і ў славутым слоўніку Яна Станкевіча.

Тактыку замоўчвання аўтарскай пазіцыі, выкладзена ў прадмове да слоўніка, рэцэнзент працягвае і далей. Вось вытрымка з раздзелу "Будова слоўніка" ў Ф. Піскунова: "Асобна і з лічбавымі паказчыкамі ўверсе справа падаюцца словы, якія супадаюць арфаграфічна і арфаэпічна, але адрозніваюцца граматычнымі характарыстыкамі. У адзінкавых выпадках лічбавыя паказчыкі могуць быць ужыты і пры словах-амонімах з аднолькавымі граматычнымі характарыстыкамі, *пераважна з мэтай паляпшэння нагляднасці слоўнікавых артыкулаў і ў іншых неабходных выпадках*..."

Што няясна ступеняванаму рэцэнзенту? Не амонімы падаюцца асобна, а словы (хай яны маюць і аднолькавае напісанне), якія адрозніваюцца граматычнымі характарыстыкамі. А калі артыкул выходзіць грувасткім - то і такія словы могуць быць разнесеныя.

От мусіць Ф. Піскуноў падаваць амаграфы паводле канонаў тлумачальных слоўнікаў - і годзе, хоць рэцэнзуецца граматычна-арфаграфічны слоўнік, як гэта можна вывесці з назвы выдання. Дзіўна гучыць і вынайздзены рэцэнзентам новы тэрмін "яўныя амонімы", нібыта і не існуе праблемы вылучэння амоні-

маў, вядомай сур'ёзным лінгвістам.

Але ж гне рэцэнзент сваю лінію: "Пры знаёмстве са Слоўнікам Ф. А. Піскунова звяртае на сябе ўвагу і такая акалічнасць, што ў рэстры стаяць побач аднолькавыя словы, двойчы падаецца адно і тое ж слова. Такіх выпадкаў у гэтым даведніку налічваецца значная колькасць".

І безапеляцыйна-павучальна працягвае: "Яўныя амонімы з прыведзеных вышэй слоўных пар павінны і афармляцца як аманімічныя адзінкі, а полісемантычныя моўныя адзінкі павінны зводзіцца ў адзін слоўнікавы артыкул, падавацца як адно слова. Прысутнасць жа двух аднолькавых слоў у адным лексікаграфічным выданні - гэта нонсэнс".

У найноўшым акадэмічным "Слоўніку беларускай мовы" (2012) абгрунтавана (розныя грам. роды) пададзена слова *ложка*, менавіта так, як не дапускае для "саліднага" выдання М. Крыўко.

Аднак працягнем прасочваць, як рэцэнзент мэтна скажае ці змоўчвае пазіцыю аўтара слоўніка. Вось вытрымка з Ф. Піскунова: "*Шэраг слоў падаецца з кароткімі азначэннямі, што пераймае замацаваныя ў беларускай лексікаграфіі традыцыі і апраўдана адсутнасцю актуальных прадстаўнічых тлумачальных слоўнікаў. У гэтым выданні колькасць такіх азначэнняў значна павялічана і складае больш за 3000 запісаў, пры гэтым тлумачэнні носяць толькі выбарча-арыентавальны характар, дазваляючы, на думку аўтара, атрымаць прыблізнае ўяўленне пра сферу ўжытку ўсяго словаўтваральнага гнёзда, г. зн. не прэтэндуячы на паўнату ахопу лексіка-семантычных варыянтаў*".

Патлумачым чытачу: звычайна фармат арфаграфічнага ці граматычнага слоўніка не прадугледжвае тлумачэнняў да рэстравых лексем, пакідаючы гэтую функцыю тлумачальным слоўнікам. Аднак як "Слоўнік беларускай мовы" пад рэд. М. Бірылы, так і слоўнік Ф. Піскунова абмежаваную колькасць такіх тлумачэнняў падаюць з прычын, названых аўтарам у вышэй цытаванай прадмове. Колькі іх мае быць - пытанне спрэчнае. Але ж карціць рэцэнзенту павялічыць спіс вінавачанняў. Адсюль і бесцэрымонае: "Але пры шматлікіх словах падобныя тлумачэнні адсутнічаюць, а яны, як нам думаецца, павінны быць. Патрэбных дэфініцый мы не бачым, напрыклад, пры словах..."

Вось так папросту можна перакруціць відавочны плус на мінус: чаму, маўляў, так мала дэфініцый, чаму гэта не тлумачальны слоўнік і г. д.

¹ Мёд на языку, малако на словах, жоўць на сэрцы, падман на справе.

Спіс перакручванняў, зробленых рэцэнзентам, можна працягнуць. Вось так выкладае сваю пазіцыю Ф. Піскуноў: *"...Наспеў і пераспеў час эклезіястаўскага "збірання камянеў": адшукаць, зафіксаваць, уратаваць ад знікнення ўсё ацалелае з моўнага багацця без надання чорных пазнак "разм.", "абл.", якія часта атрымлівала беларускае слова на шаблонах рускамоўных лексікаграфічных крыніц.*

*Аўтар свядома адмовіўся ад падобных пазнак... На сучасным этапе спадальнага развіцця мовы гіпакратаўскаму прынцыпу "не нашкодзь" адпавядала б больш мяккая атрыбуцыя тых слоў, якія маглі б ужывацца ў стылістычна афарбаваных кантэкстах. У нашым выданні з мэтай такой атрыбуцыі ўжываецца спецыяльны надрадкавы сімвал * (зорачка), якім перш за ўсё пазначаюцца словы, што носяць выразна экспрэсіўныя ацэнкі асобы і патрабуюць ад карыстальніка пэўнай перасцярогі, каб не дапусціць некарэктнасці ў камунікацыі".*

А вось як наконт пазіцыі аўтара інфармуе чытачоў "Нашага слова" М. Крыўко: *"Аўтар слоўніка свядома адмовіўся на старонках свайго выдання ад памет "разм.", "абл." (або "дыял.") і розных стылістычных памет. Пры такіх моўных адзінках маецца спецыяльны надрадкавы сімвал * (зорачка)".*

Вось так рэцэнзент адмахнуўся ад праблемы, якой абцяжараныя акадэмічныя слоўнікі, і заадно несумленным прыёмам уеў Ф. Піскунова, маўляў, той проста замяніў такія пазнакі "зорачкай". На гэтым месцы дарэчна адзначыць, што складальнікі СБМ-2012, прызнаючы, нарэшце, існаванне праблемы, наагул знялі ў выданні ўсе пазнакі. А заадно і выкасавалі значную колькасць слоў, што раней былі пададзеныя з такімі пазнакамі ў слоўніку СБМ-87 пад рэд. Бірылы.

Шмат месца вылучыў рэцэнзент тэме адступленняў ад алфавітнага парадку, звязаных з пазіцыяй націску. Нешматлікія выпадкі такіх адступленняў выкліканыя тэхнічнымі збоямі вярстальнай праграмы. У больш як 1200-старонкавым творы рэцэнзент знайшоў амаль усе выпадкі, што і кампутар пасля карэктавання праграмы. Гэта ж колькі тыдняў М. Крыўко ўядаўся ў тэкст кнігі!

Дарэчныя заўвагі - найбольш каштоўныя для кожнага аўтара кнігі. У рэцэнзіі М. Крыўко яны месцяцца ў тых частках, дзе ўспамінаюцца выпадкі запраўды абмыльных аўтарскіх напісанняў (адзінкавых, пераважна звязаных з пастаноўкай націскаў). Падаюцца яны рэцэнзентам з максімальнай паўніннёй, на жаль, уперамешку з неабгрунтаванымі сцверджаннямі, частку якіх мы ўжо падалі вышэй. Выкажамся за аўтара і аднаго з нас, хто браў чынны ўдзел у карэктаванні кнігі: усе заўвагі гэтага кшталту ўспрымаюцца з удзячнасцю, ад каго яны ні выходзілі б.

Задамося пытаннем, навошта рэцэнзент абраў з самага пачатку тактыку агрэсіўнага нападу, не грэбуючы няшчырымі прыёмамі: прыцягванне нязначных аргументаў, перакручванні, замоўчванні і беспадстаўныя прэтэнзіі. Ды, пэўна ж, таму, што ў рэцэнзента ёсць звышзаданне: выставіць аўтара дылетантам і заклеімаваць яго суровым выракам: *"Зробленых у гэтым аглядзе крытычных заўваг магло б і не быць, ці яны маглі б быць зведзеныя да мінімуму, каб лексікаграфічная праца Ф. Піскунова была навукова адрэдагавана спецыялістам-мовазнаўцам".*

Што гэта? Нагадванне вядомага факту, што аўтар не лінгвіст паводле адукацыі, а прадстаўнік дакладных навук? Несумленная спекуляцыя: Ф. Піскуноў даўно і плённа дзеіць у галіне лінгвістыкі, апублікаваў шэраг выбітных навуковых артыкулаў, ён сябра Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў. А мо гэта спроба дыстанцыявацца і апраўдацца ў вачох кіраўнікоў установы, дзе працуе рэцэнзент (у прадмове да слоўніка аўтар выказаў спадару М. Крыўко падзяку за карысныя парады)? Мо адсюль і падкрэсленыя рэверансы на адрас укладальнікаў акадэмічных выданняў? Няспраўджаныя чаканні, жарсці ці карпаратыўныя інтарэсы, крыва зразуметыя рэцэнзентам?

Пад канец звернем увагу шановных чытачоў "Нашага слова" на тое, што абдрукі і абмылы - прыкрая з'ява, але ў аб'ёмных лексікаграфічных творах, на жаль, няўхільная. Ёсць яны і ў ТСЛБМ, дзе сурэдактарам быў М. Крыўко: абмыльныя *неКраканальнасць* і *фантастычнСць* не выпраўленыя і ў перавыданнях. У новым акадэмічным слоўніку СБМ-12 знойдзем: *блСпрыбытковы, блУздумнасць, бюракТрат, блнзаматор* і яшчэ больш за 60 абдрукаў, выяўленых пры першасным правярэнні з дапамогай праграмы "Літара" (электронны тэкст СБМ нядаўна быў выкладзены ў сеціве). Дадамо нястачу ў апошнім выданні найважнейшых слоў: *шэсцьдзесят, Бог* або *бог, тройца* або *Троіца*, шмат якіх іншых... І мо галоўнае: беспрэцэдэнтнае, больш чым на 30 тыс. слоў, перабольшанне заяўленага абсягу рэестру. Складальнікі ўказалі ў апісальнай частцы слоўніка ягоны аб'ём каля 150 тыс. слоў, але сапраўдны аб'ём слоўніка крыху перавышае 117 тыс. слоў, гэта меней чым у заяўленым папярэдніку СБМ-87, які ўтрымвае больш за 118 тыс. слоў. Як тады характарызаваць гэтыя выданні ў абранай Крыўко стылістыцы! Гэта якая ж інстанцыя, які спецыяліст-мовазнавец мусілі іх рэдагаваць нават дзеля звязвання да мінімуму хаця б відавочных абмылаў, не кажучы ўжо пра іх поўнае выдаўленне.

Чытачам "Нашага слова" рабіць высновы аб артыкуле М. Крыўко. Што да нас, то мы адзіныя ў думцы: мядзведжую паслугу зрабіў М. Крыўко чытачам, уласнай годнасці і аўтарытэту ўстановы, дзе ён працуе.